

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра міжнародного, цивільного та комерційного права

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

ФОРМИ ТА СПОСОБИ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

студента 2 курсу, 6 м (з) групи,

спеціальності 081 «Право»,

спеціалізації

«Цивільне право і процес» _____

Пірогова Михайла Вікторовича

Науковий керівник

к.ю.н., доц. _____

Пальчук Петро Миколайович

Гарант освітньої програми

д.ю.н. _____

Примак Володимир Дмитрович

Київ-2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПРАВОВА ПРИРОДА ІНСТИТУТУ ПРАВА НА ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ	
1.1. Поняття права на захист цивільних прав та інтересів та його зміст.....	6
1.2. Загальна характеристика форм та способів захисту цивільних прав та охоронюваних законом.....	12
РОЗДІЛ 2. КЛАСИФІКАЦІЯ ФОРМ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ	
2.1. Юрисдикційні форми захисту цивільних прав та інтересів.....	23
2.2. Неюрисдикційні форми захисту прав та законних інтересів учасників цивільних відносин	31
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ОКРЕМИХ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ	
3.1. Захист цивільних прав органами державної влади.....	38
3.2. Самозахист цивільних прав як реалізація права на захист.....	43
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	55

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Право на захист є невід'ємним правом будь-якої особи. Фізичні та юридичні особи, перебуваючи у цивільних правовідносинах, можуть зустрічатися з випадками посягання на власні права чи їх порушення. За таких умов питання захисту цивільних прав та інтересів є завжди актуальним. Адже саме правильне поєднання форм і способів захисту дає можливість максимально ефективно досягнути мети.

На сьогодні процес реформування українського законодавства ще не знаходиться на завершальному етапі, певна кількість законів та підзаконних нормативно-правових актів залишається застарілими та не систематизованими, відсутнє тлумачення певних категорій та процедури виконання деяких правових дій. До усіх недоліків законодавства додається ще й те, що судова система України не має достатньої довіри суспільства, залишається неефективною і потребує подальшого реформування, питання захисту цивільних прав та інтересів не перестає бути одним із першочергових. Певна річ, що за таких умов звичайній людині, іншому учаснику цивільно-правових відносин знадобиться величезна кількість часу або допомога кваліфікованого юриста для того щоб розібратися у всіх аспектах та обрати шлях захисту своїх цивільних прав та інтересів. Враховуючи становище у правовій сфері, проблема реалізації прав на захист цивільних прав та інтересів, на всіх етапах цього процесу, може мати багато перешкод та потребує особливої уваги.

Саме тому дослідження теоретичних та практичних аспектів функціонування передбачених законом форм та способів захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів є дуже важливим та актуальним.

Основою для проведення дослідження щодо сутності та шляхів застосування форм та способів захисту цивільних прав стали роботи й дослідження, над якими працювали такі вчені: І.Г. Бережна [21], Є. В. Бернада [22], О.В. Бігняк [23], О.О. Кот [43], І. В. Спасибо-Фатєєва [56], , Б.С. Щербина [67] та інші.

Мета дослідження. Автор випускної кваліфікаційної роботи ставив за мету на основі проаналізованих за допомогою певних методів наукових робіт вчених-правників та судової практики дослідити правову природу форм та способів захисту цивільних прав, законодавчі основи та особливості їх функціонування та застосування на практиці.

Для досягнення поставленої мети потрібно виконати такі **завдання**:

- окреслити процес формування інституту захисту цивільних прав;
- сформувати зміст поняття права на захист цивільних прав та інтересів;
- розглянути види форм і способів захисту цивільних прав за законодавством України;
- розтлумачити та класифікувати наявні форми захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів;
- виокремити особливості та доцільність практичного застосування певних форм та способів захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів на основі прикладів із судової практики;
- вивчити особливості окремих способів захисту цивільних прав.

Об'єктом дослідження є форми та способи захисту цивільних прав та інтересів як складові сучасного інституту захисту цивільних прав.

Предметом дослідження в роботі є форми та способи захисту цивільних прав.

Методами дослідження стали діалектичний, формально-логічний, порівняльно-правовий, історико-правовий, системно-функціональний методи та інші методи.

Діалектичний метод є невід'ємною частиною якісного та продуктивного дослідження, що забезпечує формування логічних зв'язків та змістовних висновків на основі опрацьованого матеріалу. Формально-логічний метод, що був застосований, проявляється у опрацюванні наукової літератури, яка відповідає темі та аналізі судової практики Верховного Суду.

При виконанні кваліфікаційної роботи був використаний порівняльно-правовий метод та історико-правовий, які дозволили виділити основні аспекти з

періоду від зародження до сучасного формату функціонування права на захист цивільних прав.

Системно-функціональний метод надав змогу розглянути систему, компетенції та повноваження органів що входять до інституту захисту цивільних прав.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному вивченні форм та способів захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів в Україні та виявленні проблем теоретичного та практичного характеру на сучасному етапі функціонування інституту захисту цивільних прав, формуванні актуальних пропозицій та висновків.

Окремі положення випускної кваліфікаційної роботи викладено у статті «Форми захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів», що опублікована у збірнику наукових статей «Цивільне та комерційне право: виклики сьогодення». К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2020. С. 161-168.

Практичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що його результати узагальнюють та доповнюють проаналізовані наукові пов'язані з вивченням інституту захисту цивільних. Матеріал, у вигляді зібраного та систематизованого результату дослідження, може бути використаний для подальшого дослідження теми та для підготовки лекційних занять та спецкурсів у закладах вищої освіти.

Структура випускної кваліфікаційної роботи обумовлена метою і предметом дослідження та авторським підходом до розгляду обраної теми. Випускна кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, які включають в себе шість підрозділів, висновків та пропозицій, списку використаних джерел. Повний обсяг роботи становить 62 сторінок, із яких основна частина роботи займає 54 сторінки. Список використаних джерел складається з 71 найменування.

РОЗДІЛ 1

ПРАВОВА ПРИРОДА ІНСТИТУТУ ПРАВА НА ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

1.1. Поняття права на захист цивільних прав та інтересів та його зміст

Правова наука сформувала значний обсяг знань про еволюцію права з моменту його зародження. Відповідно, можна простежити взаємозв'язок стану розвитку правової системи із рівнем розвитку держави.

Першими проявами захисту особи в давньому праві були самозахист і самоуправство. Захист прав і майнових інтересів здійснювався власними засобами потерпілого, який залучав на допомогу членів своєї сім'ї і близьке оточення. У результаті правота доводилася перемогою у боротьбі, оскільки вважалось, що боги наділили його силою для досягнення справедливості. Пізніше, обов'язки щодо забезпечення та виконання відповідних функцій перейшли до особливих форм організації суспільства, які застосовували силові заходи на підставі права в сучасному його розумінні [44, с. 173].

Як нам відомо, на початковому етапі існування перших держав законодавство було схоже на сукупність правил і мало на меті забезпечити максимальну покору населення, контроль над територіями та затвердити авторитет влади. З плином часу, під впливом гуманістичних та демократичних ідей, розвиток держави, інституту приватної власності та суспільства докорінно змінив призначення і роль механізмів правового регулювання. Тепер правові системи розвинених країн визнають життя людини найвищою цінністю, функціонують на засадах рівності та свободи. Проте, питання захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів досі вивчається правниками та потребує уваги.

Початок історії ґрунтовних досліджень цього інституту цивільного права припадає на 60-ті роки ХХ століття. У цей період відбувався процес другої

кодифікації цивільного законодавства СРСР. До цього часу питання захисту цивільних прав мало місце лише у невеликих за обсягом параграфах у навчальній літературі на тему, що присвячена цивільним правовідносинам. Відповідна кодифікації цивільного законодавства завершилася із прийняттям Основ цивільного законодавства СРСР та союзних республік у 1961 році, а в подальшому – цивільних кодексів республік, проте ситуація ще кілька десятиліть докорінно не змінювалася. Лише остання кодифікація цивільного законодавства вже за часів незалежної України змогла сутнісно змінити місце інституту захисту приватних прав у системі сучасного цивільного права. Цивільний кодекс України (надалі – ЦК України), що набрав чинності у 2004 році, на відміну від попередніх кодифікацій цивільного законодавства України, дав досить детальну регламентацію інституту здійснення та захисту цивільних прав [4]. Його прийняття дало суттєвий поштовх розвитку фундаментальних цивілістичних досліджень в Україні, зокрема у сфері вивчення інституту захисту суб'єктивних цивільних прав, завдяки деяким прогресивним для пострадянського суспільства нормам [44, с. 172].

На сьогоднішній день, у доктрині цивільного права визнають існування трьох основних теорій, які є фундаментом для дослідження інституту захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. Перша – «теорія функції», полягає у тлумаченні поняття «захист» як загальної функції цивільного права, яка здійснюється шляхом застосування судами або іншими компетентними органами будь-яких цивільно-правових санкцій. Друга – «теорія заходів», полягає у розумінні захисту як передбаченої законом системи спеціальних заходів для боротьби з правопорушеннями із застосуванням державного примусу для забезпечення недоторканності права та поновлення порушеного права. Третя – «теорія діяльності» – розглядає поняття захисту як діяльність уповноважених або компетентних державних чи громадських органів щодо усунення бар'єрів на шляху здійснення суб'єктами своїх прав, що проявляється як діяльність із застосування до правопорушника правоохоронних заходів державно-примусового характеру [68, с. 149].

Розглядаючи та оцінюючи відповідні теорії, С.М Іванова. зазначила, що в кожній із них увага акцентується на певному аспекті захисту суб'єктивних цивільних прав. На її думку, аналіз змісту положень ЦК України, особливо ст. 16 та ст.19 ЦК України, свідчить що здебільшого застосовуються положення «теорії заходів» та «теорії діяльності». Стосовно «теорії функції» С.М. Іванова висловлює погляд, що її основою є тотожність категорій «цивільно-правовий захист» та «цивільно-правова відповідальність», а це, у свою чергу, є доволі дискусійним твердженням, особливо, за умови не врахованої можливості самозахисту цивільних прав та інтересів особи [41, с. 341].

У своїй монографії О.О. Кот зазначає, що відповідну класифікацію можна вважати умовною так як періодично можна зустрітися з труднощами при визначенні того, яку саме з теорій підтримує певний дослідник. Відповідне явище пояснюється тим, що дані теорії надають характеристику різноманітним ознакам і властивостям захисту цивільних прав як доволі багатогранного явища. Автор вважає, що найточніше явище захисту цивільних прав розкривається через категорію заходів. Проте, у той самий час не можна вважати помилковою і характеристику захисту через посилання на дієвий елемент. Враховуючи те, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу відповідно до ч. 1 ст. 16 ЦК України, О. Кот робить висновок, що у подібній ситуації йде мова не про звернення за «заходом», а про звернене до суду прохання вжити конкретний захід. Відповідно дана норма більшою мірою спирається на розуміння захисту як акту дії. З іншої сторони, важко оцінити як вдалі спроби виходу за межі вказаних теорій під час характеристики захисту цивільних прав у науковій літературі та судовій практиці [44, с. 178-179].

Для кращого дослідження теми, слід почати з розкриття сутності основних понять. Відповідно до статті 1 і 3 Конституції України Україна є демократичною та правовою державою, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є її головним обов'язком [1]. Для реалізації положень Конституції України були створені інші нормативно-правові акти, розроблено механізми та процедури для

охорони та захисту цивільних прав. Цивільними правами можна вважати сукупність норм цивільного права, закріплених у Цивільному кодексі України та інших законодавчих чи нормативно-правових актах, які регулюють шляхом диспозитивного методу особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників [56, с. 11].

Можливість захистити порушене чи спірне суб'єктивне право або охоронюваний законом інтерес є одним з найважливіших прав особи, що суттєво визначає її місце у суспільстві. Відповідно, суб'єктивне право на захист – це юридично закріплена можливість особи використати заходи правоохоронного характеру для відновлення порушеного права і припинення дій, які порушують таке право [52, с. 67]. Воно не обмежене лише застосуванням державою заходів примусового характеру, а й передбачає діяльність самого суб'єкта з поновлення порушеного права. Таке тлумачення дає змогу охопити поняттям «захисту» весь спектр можливих форм його здійснення [41, с. 343].

Для правильного трактування змісту поняття захисту цивільних прав, важливо розуміти, що у цивільному законодавстві України передбачено два подібних поняття та похідні від них: «охорона» цивільних прав у статтях 25, 31, 32 та інших Цивільного кодексу України та «захист» цивільних прав у статтях 3, 15-20 та інших ЦК України [4]. Думку стосовно питання розмежування і співвідношення понять «захист» і «охорона» цивільних прав висловлювало багато вчених, роботи яких були проаналізовані авторами підручників, посібників та наукових робіт з цивільного права.

У теорії цивільного права під поняттям «охорона цивільних прав» традиційно розуміється система заходів, що забезпечують кожному носієві суб'єктивних цивільних прав можливість належної їх реалізації. Зазначена система включає в себе заходи не лише правового, а й економічного, політичного, організаційного, виховного та іншого характеру.

Як зазначає О.В. Бігняк, поняття «захист» розглядається правознавцями по-різному: як міра дозволеної поведінки; як система правового регулювання; як

гарантія прав; як примусовий спосіб здійснення порушеного права з метою його відновлення; як сукупність заходів правоохоронного характеру тощо [27, с. 13].

Для особи право захисту полягає у можливості звернення до уповноважених органів чи осіб або застосування передбачених законом засобів самозахисту для здійснення захисту свого цивільного права чи інтересу.

Відповідно захист цивільних прав – це забезпечена законодавством система заходів і механізмів із захисту від посягання на гарантовані законом права фізичної чи юридичної особи.

Інтерес — це об'єкти цивільних прав, блага, прагнення особи, котрі не визначені законом або угодою сторін як цивільні права, але є предметом цивільних відносин. У ст. 15 ЦК України закріплено положення щодо можливості захисту інтересу, отже він також може потребувати захисту нарівні із суб'єктивним цивільним правом, через це існує відповідне припущення, що для захисту суб'єктивного цивільного права та інтересу застосовуються аналогічні механізми [24, с. 149].

Н. Ф. Чубоха, у своїй статті визначає, що цивільний інтерес – це об'єктивні потреби особи, які не визначені правом та виражені в усвідомлених прагненнях особи до активних вольових дій із метою їх задоволення шляхом вступу у цивільні правовідносини задля досягнення певного правового результату. На його думку, саме інтереси є дієвими творчими потребами, які і спонукають людей до вступу у цивільні відносини, забезпечуючи їхню динаміку та будучи рушійною силою суспільного розвитку [67, с. 149].

Загалом, під поняттям цивільний інтерес можна вважати не визначені законодавством об'єктивні потреби та усвідомлені прагнення певної особи, що є предметом цивільних правовідносин і підлягають захисту у разі необхідності.

Відповідно, охоронюваний законом інтерес – це цивільний інтерес, реалізація якого забезпечена за допомогою певної системи правових заходів та механізмів.

Загалом, співвідношення між захистом та охороною цивільних прав та інтересів є таким: охорона цивільних прав та інтересів, що має місце на етапі до

їх порушення, як превентивний засіб, а цивільно-правовий захист – дії особи щодо поновлення прав в разі їх порушення [24, с.148].

Узагальнюючи все вище перераховане, стає зрозумілим що інститут захисту цивільних прав має довгу історію, а отже й значне теоретичне підґрунтя свого функціонування. Період початку значних досліджень у цьому напрямку припадає на 60-ті роки ХХ століття, результатом яких стало формування трьох основних теорій. Навіть сьогодні серед вчених немає консенсусу стосовно найбільш доцільної теорії. Взагалі, для особи право на захист полягає у можливості звернення до уповноважених органів чи осіб або застосування передбачених законом засобів самозахисту для здійснення захисту свого цивільного права чи інтересу. Важливим для розуміння теми є також значення та співвідношення понять «захист» і «охорона» цивільних прав. Захист цивільних прав – це забезпечена законодавством система заходів і механізмів із захисту від посягання на гарантовані законом права фізичної чи юридичної особи. А під поняттям «охорона цивільних прав» у теорії цивільного права традиційно розуміється система заходів, що забезпечують кожному носієві суб'єктивних цивільних прав можливість належної їх реалізації. Проаналізувавши праці науковців, можна дійти висновку, що поняття захисту та охорони цивільних прав існують у такому співвідношенні: охорона цивільних прав та інтересів має місце на етапі до їх порушення, як превентивний засіб, а цивільно-правовий захист – дії особи щодо поновлення прав в разі їх порушення. У свою чергу, цивільним інтересом можна вважати не визначені законодавством об'єктивні потреби та усвідомлені прагнення певної особи що є предметом цивільних правовідносин і підлягають захисту у разі необхідності. Відповідно, охоронюваний законом інтерес – це цивільний інтерес, реалізація якого забезпечена за допомогою певної системи правових заходів та механізмів. Загалом, для захисту цивільного права та інтересу можна застосувати аналогічні механізми. Реалізація права на захист цивільних прав та інтересів відбувається завдяки передбаченій законом правовій формі та використанні певного способу. Можливість захистити і відновити порушені права чи інтереси є одним з найважливіших прав будь-якої

особи в Україні і закріплене на законодавчому рівні та забезпечується Конституцією України, ЦК України та іншими законодавчими актами.

1.2. Загальна характеристика форм та способів захисту цивільних прав та охоронюваних законом

Цивільне право являє собою галузь права, що регулює особисті немайнові та майнові відносини, рівних, економічно незалежних, які виражають свою волю суб'єктів, що і обумовлює виконання ними своїх обов'язків добровільно. Регулювання цивільних відносин передбачає, що учасники правовідносин свідомо виконують взяті на себе зобов'язання, без втручання держави в сферу їх приватного інтересу. Особи володіють, користуються, розпоряджаються майном як власники, укладають між собою договори, що визнані врегулювати відносини між ними і задовольнити їх потреби (інтереси), як матеріальні, так і духовні. Ідеальна модель поведінки – це здійснення своїх прав і виконання своїх обов'язків відповідно до вимог закону чи договору (правомірна поведінка). Проте дійсність відрізняється від ідеалу, тому важливим є з'ясування питання попередження негативної поведінки особи, спонукання її до належної, бажаної поведінки, а також відповідальності особи за вчинені дії

У випадку порушення прав фізичної або юридичної особи з боку інших осіб чи загрози порушення права в майбутньому й за відсутності добровільного відновлення порушеного права в потерпілого завжди виникає об'єктивна потреба застосування певних засобів, форм та способів захисту стосовно зобов'язаної сторони [64, с. 148].

Відповідно до ст. 15 ЦК України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання, а також інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Для реалізації права на захист цивільних прав застосовуються різні форми захисту цивільних прав.

Перші спроби розрізнити окремі форми захисту порушених суб'єктивних прав можна простежити з часів Стародавнього Риму. Давньоримські юристи виділяли два порядки захисту свого права: через самозахист або звернення до авторитету й сили судової влади. Згодом підходи до виокремлення та визначення кількості форм захисту змінювались, їх ставало більше. Відтак, було достатньо спроб проведення певної класифікації, проте, не всі є загально визначеними та вдалими.

Із розвитком суспільних відносин поступово сформувався певний порядок захисту порушених прав, які в науковій літературі отримали назву форми захисту цивільних прав. Форма захисту відображає, яким чином уповноважена особа здійснюватиме належне їй право на захист – самостійно чи залучить до цього процесу певний уповноважений орган. При цьому спільною ознакою обох вказаних форм захисту є те, що здійснення права на захист у будь-якому разі ініціює саме носій порушеного суб'єктивного права [69, с. 66]

О. Бігняк звертає увагу на відсутність в законодавстві визначення не тільки терміну «захист права», а й поняття «форма захисту», при цьому, використовуються терміни «порядок захисту», «способи захисту». Варто зазначити, що «засоби» та «форми» захисту не є тотожними поняттями, але всі вони входять до системи захисту [25, с. 45].

Категорія форма (від лат. «forma» – зовнішність, устрій) є однією із центральних у філософії. Вона відображає внутрішній зв'язок і спосіб організації, взаємодії елементів і процесів явища як між собою, так і з зовнішніми умовами [39, с.482].

Доволі поширеним є визначення форми захисту права як комплексу внутрішньо узгоджених організаційних заходів щодо відновлення порушеного, невизнаного, оспорюваного права, який здійснюється уповноваженими органами або самою уповноваженою особою в певному порядку за певними процесуальними правилами [42, с. 239].

У своєму баченні В. В. Бутнев зводить форми захисту до діяльності осіб чи уповноважених органів. А це, відповідно, створює імовірність сплутування форм

і способів захисту прав, оскільки останні також розуміються через категорію «заходи» [31, с. 78].

У свою чергу, Д. В. Мікшис стверджує, що в межах загально визнаного поділу форм захисту прав на юрисдикційні та неюрисдикційні повинен існувати додатковий ступінь класифікації (за юрисдикцією — державна та приватна) або форми захисту цивільних прав можуть бути систематизовані за іншим критерієм (за джерелом повноважень) на державні (судова, адміністративна) та недержавні (третейський розгляд, самозахист) [52, с. 139].

Категорія «форма» в контексті захисту не може стосуватися лише суб'єкта, який застосовує спосіб захисту. Так як сам захист є діяльністю, тому форма цієї діяльності навряд чи може вказувати лише на суб'єкта і не характеризувати самий порядок діяльності. Проте, характеристика порядку не може бути повною без вказівки на те, який суб'єкт здійснює відповідний захист. За таких обставин обґрунтованим вбачається висновок проте, що категорія «форма захисту» суб'єктивного цивільного права повинна характеризувати як порядок захисту права, так і суб'єкта, який безпосередньо здійснює захист. Однак, варто враховувати те, що процедурних правил здійснення захисту прав значно більше, ніж суб'єктів захисту [44, с. 240].

Під формою захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів варто розуміти обумовлену законом діяльність компетентних органів стосовно захисту цивільних прав та інтересів певної особи, чиї права та інтереси були порушені, що полягає у застосуванні відповідних норм права та визначенні способів захисту чи відновлення права. При виборі форм захисту права врахувати характер прав і інтересів, їхня спірність або безспірність, необхідність оперативного захисту тощо. Особа має право за власним розсудом обирати між юрисдикційним захистом і самозахистом. Різноманітні форми захисту можуть сполучатися для досягнення найбільш ефективного захисту прав суб'єктів [64, с. 175].

Отже, проаналізувавши різні позиції можна визначити поняття форми захисту цивільних прав як діяльність уповноважених суб'єктів цивільних

правовідносин, яка спрямована на здійснення захисту невизнаного чи оспорюваного права або відновлення порушеного права, що здійснюється відповідно до чинного законодавства.

Відповідно до положень Глави 3 Цивільного кодексу України захист цивільних прав та охоронюваних законом інтересів може здійснюватися судом, Президентом, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, нотаріусом. При цьому кожен із перерахованих суб'єктів здійснює правовий захист в певному, встановленому саме для нього, порядку. Отже, для розподілу форм захисту цивільних прав можна використати критерій залежності від суб'єкта, який здійснює їх захист [55, с. 296-297].

Виходячи з аналізу чинного законодавства України, можна також побачити, що ЦК України визначає можливість захисту цивільних прав та інтересів у таких формах як: судова (шляхом звернення до суду); позасудова (шляхом звернення до Президента України, державних органів і органів місцевого самоврядування, нотаріуса); самозахист [4]. Щодо Господарського кодексу України, то він встановлює, що порядок захисту прав суб'єктів господарювання визначається цим Кодексом, іншими законами, а ст. 20, хоча і передбачає певні способи захисту прав, проте не вказує форми, що можуть бути застосовані для здійснення захисту прав суб'єктів господарювання [7].

На сьогодні, традиційно прийнято розрізняти дві основні форми захисту — юрисдикційну та неюрисдикційну. Проводячи аналіз традиційного поділу, С. М. Іванова висловлює думку, що відповідний двоелементний поділ способів захисту на «юрисдикційні» та «позаяюрисдикційні» не може однозначно застосовуватися до існуючого комплексу способів захисту. Оскільки за його межами залишаються способи захисту, які можуть бути реалізовані як за допомогою юрисдикційних органів, так і самим уповноваженим суб'єктом (відшкодування збитків, сплата неустойки та низка інших). Тому автор надає перевагу триелементній класифікації [41, с. 344]. Сумнівним аспектом даної теорії виступає тісне поєднання питання класифікації форм захисту з поділом

способів захисту залежно від можливості використання їх у межах певної форми захисту. Попри все, дане припущення ніяким чином не спростовує висновку про існування двоелементної класифікації форм захисту. Проте правова наука продовжує розвиватися і саме тому в науковій літературі триває дискусія не тільки щодо класифікації, а й стосовно складу цих форм [44, с. 242].

Помітним є те, що в межах інститут захисту цивільних прав категорії форм та способів захисту тісно співіснують, проте їх варто правильно розмежовувати. Також у правовій науці крім поняття спосіб зустрічається ще й споріднене з ним поняття засіб, яке теж не є повністю тотожними.

Важливим є те, що при застосуванні у сфері юриспруденції таких термінів як «спосіб» та «засіб», окрім свого лексичного значення, дані поняття набувають ще й певних ознак правового характеру. Висловлюючи свою думку, професор О.В. Малько зазначає, що категорія правового засобу пов'язує ідеальне (мета) з реальним (результат), включаючи одночасно як інструменти (фрагменти ідеального), так і технологію (фрагменти реального). В цілому, поняття правові засоби вчений трактує як правові явища, що виражаються в інструментах та діяннях, за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, що забезпечують досягнення соціально корисних цілей [53, с. 360].

Варто також зазначити, що поняття засіб, на відміну від поняття спосіб, може мати навіть подвійне значення: є виявом певної поведінки або виступає знаряддям чи інструментом. Відповідно, засіб, залежно від обставин, може одразу виступати і об'єктом впливу і дією, а спосіб являє собою лише дію.

Одним з недоліків сучасних актів цивільного законодавства України є відсутність законодавчого визначення поняття способу захисту цивільних прав, що викликає складнощі у його трактуванні та розумінні його сутності.

За таких умов, трактування поняття способу захисту було надано Верховним Судом України в рішенні у справі № 6-3765вов09 від 30 травня 2012 р., відповідно до якого способи захисту суб'єктивних цивільних прав розуміють як закріплені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за

допомогою яких проводиться поновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і вплив на правопорушника [19].

У правничій літературі найбільш слушним виглядає твердження, що під способом захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів розуміються визначені законом або договором матеріально-правові заходи, спрямовані на відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав та вплив на правопорушника [58, с. 346].

Аналізуючи зміст ЦК України, можна відмітити, що поняття «спосіб захисту цивільних прав» вживається у ст. 16, ст. 19 та ст. 275, а поняття «засіб» – у ст. 19 і стосується конкретно дефініції самозахисту. Однак, ЦК України – це не єдиний нормативно-правовий акт, де викладено перелік допустимих способів захисту цивільних прав, серед таких: Господарський кодекс України – ст. 20 [7], Сімейний кодекс України – ст. 18 [6], Земельний кодекс України – ст. 152 [8].

Доволі цікавим є ще факт, який демонструє спорідненість та тенденцію до ототожнення цих понять: у ст. 6 Цивільного кодексу УРСР у порівнянні із ст. 16 ЦК України містився перелік не способів, а саме засобів захисту цивільних прав. Хоча у даній ситуації І.О. Дзера висловлює думку, що найбільш правильним є використання саме терміну «засіб», а не «спосіб» захисту в контексті ст. 6 Цивільного кодексу УРСР і ст. 16 чинного ЦК України [37, с. 30-33].

Ще одним свідченням тісного зв'язку між даними поняттями слугує визначення деякими вченими способів захисту цивільних прав через поняття «засіб». Професор В.В. Вітрянський, наприклад, подає визначення способів захисту цивільних прав як передбачені законодавством засоби, за допомогою яких можуть бути досягнуті припинення, попередження, усунення порушень права, його відновлення та (або) компенсація втрат, викликаних порушенням права [30, с. 776].

За загальним правилом, у разі порушення цивільного права чи інтересу у потерпілої сторони виникає право на застосування конкретного засобу захисту, який залежить від виду порушення та від наявності чи відсутності між сторонами зобов'язальних правовідносин. Тобто потерпіла сторона не

звертається з усіма передбаченими вимогами до суду, а обирає саме той засіб захисту, який відповідає характеру порушення її права чи інтересу [32, с. 125]. При цьому, кожен з існуючих способів можна віднести до однієї з форм захисту, а також комбінувати їх, що буде визначати подальший характер та тактику захисту цивільних прав чи інтересу від посягання на них.

Також варто врахувати те, що способи захисту повинні бути лише правовими та не повинні суперечити інтересам держави загалом, суспільства та конкретної особи. Правомірність способів має бути виражена у їх відповідності до законодавства та норм міжнародного права [54, с. 67].

Проаналізувавши різні позиції, категорію способи захисту цивільних прав та інтересів можна розуміти як забезпечений законом, необмежений перелік матеріально-правових заходів, що спрямовані на відновлення чи визнання прав особи у разі їх порушення чи посягання на них.

За своєю сутністю, захист суб'єктивних цивільних прав та охоронюваних законом інтересів являє собою відповідь на порушення та невизнання суб'єктивних права особи на них, що реалізується на стадії примусового застосування права. Характерним для цієї стадії механізму є те, що захист цивільних прав завжди здійснюється певним способом [44, с. 257].

Відповідно до ст. 16 ЦК України, виділяють такі способи захисту цивільних прав та інтересів:

- визнання права – позов про визнання права подається у випадках, коли належне певній особі право не визнається, оспорується іншою особою, або у разі відсутності в неї документів, що засвідчують приналежність їй права;
- визнання правочину недійсним – застосовується у випадках, коли необхідно відновити становище, що існувало до укладення правочину з порушенням умов необхідних для чинності правочину (ст. 203 ЦК України). Його застосування регулюється статтями 215-236 ЦК України;
- припинення дії, яка порушує право – застосування можливе щодо триваючого правопорушення, вчиненого іншою особою, яким

створюються перешкоди в здійсненні суб'єктивного права. Зокрема, застосовується у справах за позовами про усунення перешкод власнику в користуванні своїм майном (ст. 391 ЦК України), неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності (статті. 424, 432 ЦК України), як запобіжний захід для забезпечення позову (ст. 152 ЦПК України) тощо;

- відновлення становища, яке існувало до порушення – застосовується у тому разі, якщо покладення обов'язку на особу, яка його порушила, припинити дії не відновлює повністю суб'єктивне право, а цього можна досягти вчиненням інших, передбачених законом, заходів;
- примусове виконання обов'язку в натурі – застосовується в зобов'язальних правовідносинах у випадках, коли особа зобов'язана вчинити певні дії щодо позивача, але відмовляється від виконання цього обов'язку чи уникає його;
- зміна правовідношення – може бути пов'язаний з необхідністю змінити чи припинити існуюче правовідношення, наприклад, у зв'язку з порушенням його однією із сторін (статті 651, 652 ЦК України – для договірних зобов'язань);
- припинення правовідношення – застосовують, як правило, у разі невиконання або неналежного виконання боржником своїх обов'язків або неправомірного використання кредитором свого права;
- відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди – Застосування цього способу захисту визначається положенням ст. 22 ЦК України і проводиться як у договірних зобов'язаннях (ст. 611 ЦК України), так і в позадоговірних зобов'язаннях (глава 82 ЦК), якщо порушенням цивільного права особи їй завдано майнову шкоду, призведено до збитків;
- відшкодування моральної (немайнової) шкоди – підставами для відшкодування моральної шкоди можуть бути порушення майнових (ст.ст. 386, 396 ЦК України), особистих немайнових (ст. 280 ЦК України) прав особи, а також зобов'язань у випадках, передбачених договором або

законом (ст. 611 ЦК України), прийняття неправомірних рішень, а також дій чи бездіяльності органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб (ст. 1167 ЦК України), заподіяння каліцтва, іншого ушкодження здоров'я або смерті особи (ст. 1168 ЦК України) тощо.;

- визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб [22].

Однак цей список не є вичерпним і суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках [4]. Перераховані у Цивільному кодексі України способи захисту часто називають загальними.

Формування і вивчення особливостей практичного застосування зазначених способів захисту зайняло кілька десятків років, а їх дослідженню було присвячено значну кількість наукових робіт. Не зважаючи на це, аналіз правозастосовної практики свідчить, що окремі питання практичного застосування загальних способів захисту досі залишаються невирішеними. Таким чином, поверхнєве вирішення питань, що мають інституційне значення, негативно впливає не тільки на практику застосування конкретного способу захисту, а й на застосування інших способів захисту, звужує сферу їх застосування або взагалі може позбавити особу можливості ефективного захисту порушених, оспорюваних або невизнаних прав [44, с. 258].

Зазвичай особа вправі обирати спосіб захисту свої прав та інтересів проте, є випадки коли спеціальним законом передбачено конкретний спосіб. Таким прикладом є ст. 387 ЦК України відповідно до якої: власник має право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним.

При виборі суб'єктом оптимального способу захисту порушеного права найвагомішим є кінцевий результат його застосування. Тому критерієм для класифікації способів захисту цивільних прав та інтересів може бути результат і

характер наслідків їх застосування для відновлення порушеного права. Відповідно, за даним критерієм усі способи захисту цивільних прав та інтересів можна поділити на три основні групи. До першої групи можна віднести способи захисту, застосування яких дозволяє підтвердити (засвідчити) право, що захищається, або припинити (змінити) обов'язок. Відповідні результати можуть бути досягнуті завдяки застосуванню таких способів захисту, як визнання права; примусове виконання обов'язку особи в натурі; зміна правовідношення або його припинення. У другу групу входять такі способи, застосування яких дозволяє попередити або припинити порушення права. Серед них: припинення дії, яка порушує право; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування. Мета застосування цих способів захисту полягає в тому, щоб спонукати порушника припинити дії, які порушують належне особі суб'єктивне цивільне право, або їх попередити. Третя група містить способи захисту цивільних прав, метою застосування яких є відновлення порушеного права і (або) компенсація втрат, понесених у зв'язку з його порушенням. Потрібний результат досягається шляхом відновлення становища, що існувало до порушення права; визнання правочину недійсним; відшкодування збитків; компенсації моральної шкоди [58, с. 347-349].

Узагальнюючи за підрозділом, можна зробити висновок, що категорії «форми» і «способи» захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів дуже тісно співіснують. Теоретичні засади українського законодавства мають довгу історію розвитку та змін. За цей час, були сформовані певні погляди на розуміння тих чи інших понять та їх класифікації. На сьогодні, поняття форми захисту цивільних прав можна трактувати як діяльність уповноважених суб'єктів цивільних правовідносин, яка спрямована на здійснення захисту невизнаного чи оспорюваного права або відновлення порушеного права, що здійснюється відповідно до чинного законодавства. Серед форм захисту цивільних прав традиційно виділяють дві: юрисдикційну та неюрисдикційну. Проте, дискусії на цю тему й досі продовжуються і є такі вчені, як С. М. Іванова, яка надає перевагу

триелементній класифікації. Варто пам'ятати, що для досягнення кращого результату, обидві форми захисту можуть сполучатися між собою так само як і способи. Разом із поняттям способів в правничій літературі трапляється поняття засіб. Проте, з розвитком науки та законодавства відповідне поняття, полярне в радянській літературі, було значно витіснено поняттям способів. Категорію способи захисту цивільних прав та інтересів можна розуміти як забезпечений законом, необмежений перелік матеріально-правових заходів, що спрямовані на відновлення чи визнання прав особи у разі їх порушення чи посягання на них.

Перелік основних способів захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів вказано у ст.16 ЦК України. Проте цей перелік не є вичерпним і для реалізації права на захист особа може використовувати будь-які не заборонені законом способи. Не зважаючи на те, що питанню вивчення особливостей способів захисту присвячено кілька десятиліть, окремі питання практичного застосування загальних способів захисту досі залишаються невирішеними. При виборі оптимального способу захисту порушеного права важливо зважати на кінцевий результат та наслідки його застосування.

РОЗДІЛ 2

КЛАСИФІКАЦІЯ ФОРМ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

2.1. Юрисдикційні форми захисту цивільних прав та інтересів

Порядок захисту порушених або оспорюваних суб'єктивних цивільних прав та інтересів, який здійснюється уповноваженими на те державними органами, належить до юрисдикційної форми захисту. Серед форм захисту цивільних прав, вона є найуживанішою та найбільш дієвою [62 с. 457].

Юрисдикційна форма захисту суб'єктивних цивільних прав – це діяльність уповноважених державою органів щодо захисту порушених або оспорюваних прав. Вона полягає у здійсненні відповідних дій у межах визначеної законодавством компетенції судом, органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим, органом місцевого самоврядування, а також нотаріусом [58, с. 353].

Загальна проблематика питання щодо віднесення певних форм захисту до юрисдикційних та неюрисдикційних обумовлена різним розумінням категорії «юрисдикція». Поняття юрисдикції історично пов'язувалося саме з судовою діяльністю. Так, з найдавніших часів своєї правової історії римляни розрізняли особливу судову владу, яку мали царі, починаючи з Ромула. Юрисдикцією в римському праві називалося право державних судових магістратів організувати судовий розгляд присяжних суддів, які вирішували по суті справу в кожному конкретному спорі. Саме юрисдикцією іменується компетенція судів у главі 2 ЦПК України. Отже, за такого розуміння поняття юрисдикції логічними видаються погляди вчених, які до юрисдикційної форми захисту відносять лише захист прав судом. Натомість на сьогодні існує також більш широке визначення терміну «юрисдикція» [44, с. 244]. Так, у Словнику української мови дане поняття тлумачиться не тільки як право чинити суд, а й розглядати і вирішувати правові питання [55].

До того ж, тлумачення поняття юрисдикція у сучасних вітчизняних дослідженнях не обмежується тільки державними органами. О. Єфімов звертає увагу на те, що в процесі розвитку людства під юрисдикцією стали розуміти поняття, що характеризує «того, кому дозволено говорити про право», тобто особу, якій закон надає повноваження застосовувати норми права для вирішення тих чи інших питань [44, с. 244]. За таких умов стає зрозумілим, що залежно від тлумачення змісту категорії «юрисдикція» розглядатиметься і склад юрисдикційних форм захисту суб'єктивних цивільних прав.

Виходячи із сучасного ширшого розуміння поняття юрисдикції, юрисдикційними формами захисту прав можна вважати як судову, так і альтернативну, адміністративну та нотаріальну форми [44, с. 245].

Правники, у межах юрисдикційної форми захисту, виділяють загальний і спеціальний порядок захисту порушених прав. Чинним законодавством у рамках юрисдикційної форми передбачено такі види захисту: судову, яка відноситься до загального порядку, а також адміністративний і нотаріальний захист цивільних прав, як види спеціального порядку [65].

Загальновизнано, що найбільш досконалою формою захисту права є судова форма. Характер судового захисту дозволяє вважати його універсальним, а тому є найбільш ефективним способом захисту порушених прав та інтересів особи. Основною рисою судового захисту є його необмеженість, або загальність. Судова форма захисту характеризується наступними перевагами: судовий захист поширюється на необмежене коло осіб; судовому захисту підлягають усі без винятку права і свободи, що належать індивідові; захист здійснює спеціальний орган - суд; обставини справи розглядаються в режимі цивільної процесуальної форми, що гарантує законність і обґрунтованість вирішення спору; у розгляді справи беруть активну участь сторони спору й інші заінтересовані особи, що підвищує ефективність розгляду [65].

У статті 3 та частині першій статті 16 ЦК України, закріплено право особи на звернення до суду за захистом своїх цивільних прав та інтересів. Таким чином правом на судовий захист наділяються усі без винятку фізичні та юридичні

особи, що перебувають у правовому полі України. Додатково, стаття 55 Конституції України закріплює право особи на звернення за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, якщо були використані всі національні засоби правового захисту. На сьогоднішній день доволі поширеними є випадки надання захисту порушених прав особи Європейським судом з прав людини, що здійснює свою діяльність на підставі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. [2].

Також варто врахувати, що за згодою сторін цивільні спори можуть бути передані на розгляд судам, які не є органами правосуддя. Так, Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24.02.1994 визначено правові засади діяльності міжнародного комерційного арбітражу [13]. До цього Закону додані як додатки Положення про Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України та Положення про Морську арбітражну комісію при Торгово-промисловій палаті України. Згодом було прийнято Закон України «Про третейські суди» від 11.05.2004, згідно з яким завданням третейського суду є захист майнових і немайнових прав та охоронюваних законом інтересів сторін шляхом всебічного розгляду та вирішення спорів [12]. Такі суди хоч і не входять у систему правосуддя, але можуть вважатися юрисдикційними органами. Проте існує важливе застереження в ст. 1 Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.2004 про те, що сторони мають право передати спір на розгляд третейського суду, крім випадків, встановлених законом [5]. Однак дія Закону України "Про третейські суди" не поширюється на міжнародний комерційний арбітраж.

Згідно зі ст. 124 Конституції України та ст. 5 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" від 02.06.2016 правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства [11]. Згідно із чинним Цивільним процесуальним кодексом України правом на звернення до суду з цивільних справ наділені: особи, право яких порушене, їхні

представники, Уповноважений Верховної ради України з прав людини, прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування [5].

Відповідно до статті 17 Закону України "Про судоустрій і статус судів", судоустрій будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності. Систему судоустрою складають: місцеві суди, апеляційні суди та Верховний Суд, який є найвищим у системі судоустрою. Для розгляду окремих категорій справ відповідно до цього Закону в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди.

Також, єдиним і дуже важливим органом конституційної юрисдикції в Україні є Конституційний Суд України. Відповідно, саме Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України. Відповідна судова інстанція є вкрай важливою, оскільки певною мірою усуває проблеми у розумінні та трактуванні певних норм сучасного законодавства усіма суб'єктами судових процесів у судах загальної юрисдикції [58, с. 353].

Для того, щоб побачити роботу судової системи України на практиці, розглянемо випадок із судової практики. Це справа № 335/9398/16-ц, провадження № 61-20484св18, в межах якого Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду, яка відноситься до категорії справ щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із відносин спадкування. Зокрема, позивачка звернулася до суду з позовом про тлумачення заповіту. За змістом заповіту, позивачці передано домоволодіння, однак зі змісту роз'яснення нотаріуса встановлено, що житловий будинок та домоволодіння не є тотожними поняттями, а тому видача свідоцтва на право на спадщину буде суперечити нормам законодавства. Вважаючи, що при складанні заповіту нотаріусом було допущено помилку, просила суд здійснити тлумачення заповіту. Відмовляючи у задоволенні позовних вимог, суд першої інстанції, з висновком якого погодився апеляційний суд, вважав, що текст заповіту не містить суперечностей чи

неточностей та був складений зі слів заповідача. Тлумачення заповіту судом не повинно змінювати волі заповідача. Суд не може брати на себе права власника щодо розпоряджання його майном на випадок смерті. Тлумачення заповіту є лише інструментом з'ясування волі заповідача після його смерті. З урахуванням того, що при тлумаченні заповіту не допускається внесення змін до змісту заповіту, підстав для задоволення заявлених вимог немає. Згідно зі ст. 1256 ЦК України тлумачення заповіту може бути здійснене після відкриття спадщини самими спадкоємцями. У разі спору між спадкоємцями, тлумачення заповіту здійснюється судом відповідно до ст. 213 ЦК України.

Верховний Суд погодився з висновками судів попередніх інстанцій про те, що неточності та помилки у тексті заповіту за обставин цієї справи не можуть бути усунуті шляхом тлумачення заповіту відповідно до положень статей 213, 1256 ЦК України. Враховуючи те, що рішення судів попередніх інстанцій ухвалено з додержанням норм матеріального і процесуального права, Верховний Суд залишив оскаржувані рішення без змін, а касаційну скаргу – без задоволення [20].

Відомо, що адміністративний порядок вважається одним із видів спеціального порядку захисту цивільних прав і охоронюваних законом інтересів. Відповідно до статті 17 Цивільного кодексу України захист цивільних прав в адміністративному порядку здійснюється Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, а також посадовими, службовими особами цих органів. Адміністративний порядок захисту може виражатися в оскарженні дій і актів державних органів у вищестоящий стосовно них орган виконавчої влади або ж у прийнятті державними органами, наділеними відповідними повноваженнями, рішень із використанням способів захисту цивільних прав, передбачених ст. 16 ЦК України, при дотриманні процедури, встановленої нормативними актами. Більш детально він буде розкритий в наступному розділі.

Законом передбачено ще один вид спеціального захисту цивільних прав – нотаріальний. Відповідно до статті 18 ЦК України, нотаріус здійснює захист

цивільних прав шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених законом. Згідно з главою 16 наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» від 22.02.2012, для стягнення грошових сум або витребування від боржника майна нотаріуси вчиняють виконавчі написи на боргових документах, або на правочинах, що передбачають звернення стягнення на майно на підставі виконавчих написів [18].

Аналізуючи юридичну літературу у рамках дослідження функцій нотаріату, можна спостерігати, що акцент традиційно робиться саме на захисті нотаріусами суб'єктивних прав фізичних і юридичних осіб. При цьому безпосередньо захист та охорона суб'єктивних прав здійснюється нотаріусами в рамках певних нотаріальних дій, таких як: охорона спадкового майна, приймання на зберігання та в депозит нотаріуса, вчинення виконавчих написів, опротестування векселів тощо [51, с. 31].

Перелік документів, за якими стягнення заборгованості проводиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів» від 29.06.1999 р. № 1172 [17].

Відтак до списку відповідних документів у першу чергу відносяться нотаріально посвідчені правочини, що передбачають сплату грошових сум, передачу або повернення майна, а також право звернення стягнення на заставлене майно. Наприклад, договори купівлі-продажу з розстроченням платежу, договори оренди, застави та ін. Для одержання виконавчого напису нотаріусу подається оригінал нотаріально посвідченого договору та документи, які є підтвердженням безспірності заборгованості боржника та встановлюють прострочення виконання зобов'язання. Вчинений виконавчий напис нотаріуса підлягає виконанню представником Державної виконавчої служби або

приватним виконавцем, як і рішення, ухвала чи постанова суду в цивільних справах [10].

Метою правоохоронних дій нотаріуса є забезпечення здійснення прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктами цивільних правовідносин. Об'єктом нотаріального захисту є не права, а саме охоронювані законом інтереси фізичних та юридичних осіб. Усю сукупність нотаріальних дій правоохоронного характеру умовно можна поділити на декілька груп. Перша – це дії щодо посвідчення юридичних фактів; друга – дії, що спрямовані на надання офіційної сили безспірним фактам та документам; третя група – дії, пов'язані з накладенням заборон щодо відчуження майна; четверту групу становлять дії, спрямовані на забезпечення схоронності майна або документів [23, с. 81].

Слід зазначити, що подальший розвиток інституту нотаріату в Україні вимагатиме удосконалення його норм. Уже зараз у юридичній літературі висловлюються пропозиції щодо розширення повноважень нотаріальних органів у сфері охорони та захисту прав та інтересів осіб. Таким чином, юрисдикційна форма захисту порушеного права та інтересу передбачає обов'язкове застосування особою певної процедури, визначеної положеннями цивільного процесуального права [58, с. 356].

Узагальнюючи за даним підрозділом, можна зробити висновок, що серед форм захисту цивільних прав найуживанішою та найбільш дієвою є юрисдикційна форма цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. Юрисдикційна форма захисту суб'єктивних цивільних прав – це діяльність уповноважених державою органів щодо захисту порушених або оспорюваних прав. У межах юрисдикційної форми захисту прийнято виділяти загальний і спеціальний порядок захисту порушених прав. Виходячи із сучасного ширшого розуміння поняття юрисдикції, юрисдикційними формами захисту прав можна вважати як судову форму, яка відноситься до загального порядку, так і: альтернативну, адміністративну та нотаріальну – форми спеціального порядку. Очевидним є те, що судова форма є найбільш досконалою формою захисту порушених прав та інтересів особи. Головними рисами судового захисту є його

універсальність і загальність. Окрім закріпленого статтею 3 та частиною першою ст. 16 ЦК України права особи на звернення до суду за захистом своїх цивільних прав та інтересів, у статті 55 Конституції України також закріплено право особи на звернення за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, за умови використання всіх національних засобів правового захисту. Окрім судового порядку, існує адміністративний, що вважається одним із видів спеціального порядку захисту цивільних прав і охоронюваних законом інтересів, що здійснюється шляхом звернення до вищого органу чи посадової особи, перелік яких передбачено у ст. 17 ЦК України, і здійснюється лише у передбачених законом випадках. Законом також передбачено ще один важливий вид спеціального порядку захисту цивільних прав – нотаріальний. Захист та охорона суб'єктивних цивільних прав здійснюється нотаріусами в рамках таких нотаріальних дій: охорона спадкового майна, приймання на зберігання та в депозит нотаріуса, вчинення виконавчих написів, опротестування векселів тощо. Метою правоохоронних дій нотаріуса є забезпечення здійснення прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктами цивільних правовідносин. Об'єктом нотаріального захисту є охоронювані законом інтереси фізичних та юридичних осіб. Сукупність нотаріальних дій правоохоронного характеру умовно можна поділити на такі групи: перша – це дії щодо посвідчення юридичних фактів; друга – дії, що спрямовані на надання офіційної сили безспірним фактам та документам; третя група – дії, пов'язані з накладенням заборон щодо відчуження майна; четверту групу становлять дії, спрямовані на забезпечення схоронності майна або документів. Для подальшого розвитку інституту нотаріату важливо вдосконалювати законодавчі норми тому, часто лунають пропозиції щодо розширення повноважень нотаріальних органів у сфері охорони та захисту прав та охоронюваних інтересів осіб.

2.2. Неюрисдикційні форми захисту прав та законних інтересів учасників цивільних відносин

Неюрисдикційна форма захисту цивільних прав та інтересів також забезпечена законодавством. Положеннями ч. 5 ст. 55 Конституції України визначається право кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи.

Неюрисдикційна форма захисту – це захист цивільного права самостійними діями уповноваженої особи без звернення до державних чи інших уповноважених органів.

Видами захисту, що відносяться до неюрисдикційної форми є: самозахист заходи та заходи оперативного впливу – основні, а також арбітраж, медіація та третейська угода, як альтернативні.

Відповідна форма захисту є характерною для самозахисту цивільних прав та у разі застосуванні уповноваженою особою заходів оперативного впливу. На відміну від юрисдикційної форми, захист прав та інтересів у межах неюрисдикційної відбувається в рамках матеріальних правовідносин і здійснюється самими учасниками правовідносин [49, с. 341].

Наприклад, відповідно до п.1 статті 19 Цивільного кодексу України, особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань. Сутність і особливості застосування самозахисту будуть розкриті у наступному розділі.

При цьому, з-поміж неюрисдикційних форм захисту варто виділити альтернативні форми захисту. Вони мають договірну природу (арбітраж, медіативні форми) і не пов'язані зі здійсненням правосуддя, проте вони не виключають юрисдикцію суду [56, с.12] .

Завдяки виокремленні альтернативної форми, акцентується увага саме на можливості особи застосовувати ефективні договірні форми для захисту своїх суб'єктивних прав та законних інтересів, не звертаючись одразу до способів, що відносяться до юрисдикційної форми захисту. Відповідна форма надає суб'єктам

права самостійно обирати найбільш прийнятну для себе форму договірною регулювання відносин для захисту свої суб'єктивних прав та законних інтересів так, як їх застосування є правом особи, а не обов'язком особи. До альтернативних форм захисту, які характеризуються договірною природою можна віднести: пророгаційну угоду (угода про підсудність), третейську угоду, медіативну угоду та мирову угоду [49, с. 342].

Способи альтернативного вирішення спорів прийнято традиційно позначати ADR («alternative dispute resolution») так, як вперше вони почали застосовуватися у США для здійснення гнучких та неформальних процедур врегулювання конфліктів. Як відомо, Україна тримає курс на утвердження європейських стандартів правосуддя, враховуючи і використання альтернативних способів урегулювання цивільно-правових спорів, що відображено в Указі Президента України «Про концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» від 10.05.2006р. №361/2006 [15].

Тенденція до впровадження і популяризації застосування неюрисдикційної форми захисту цивільних прав запозичена в інших розвинених правових держав як одного зі шляхів зменшення навантаження на національні суди та способу розширення переліку правових механізмів врегулювання цивільних спорів.

Одним з нещодавно запозичених, неюрисдикційних шляхів захисту є медіація. Медіація (від лат. *mediatio*) – це процес переговорів, який здійснюється за допомогою незалежного нейтрального кваліфікованого посередника – медіатора. На відміну від формального судового процесу, під час медіації сторони доходять згоди самостійно. Медіатор надає сторонам спору допомогу в аналізі конфліктної ситуації таким чином, щоб вони мали змогу самостійно обрати такий спосіб вирішення суперечки, який відповідатиме інтересам обох сторін. При цьому посередник безпосередньо не приймає рішення щодо вирішення конфлікту, а лише сприяє сторонам у досягненні згоди та оформленні її документально(медіаційною угодою). тобто, медіація являє собою засіб

вирішення спору без участі судді, тим самим спрямована на ліквідацію конфлікту, шляхом досягнення компромісу між сторонами [48, с. 59-60].

За своєю сутністю медіація є однією із примирних, поза- чи досудових процедур, які спрямовані на ліквідацію конфлікту. Перевагою медіації, в порівнянні із судовою процедурою є: уникнення участі у довготривалих судових процесах, які відтермінують захист права та проблем із захистом цивільних прав та інтересів особи в повному обсязі через корумпованість судової системи.

До загальних переваги медіації можна віднести: конфіденційність, довільну форму спілкування та відсутність процесуальних формальностей, невисоку вартість процедури і оперативність вирішення конфлікту. Відповідно, недоліками є те, що ефективна медіація можлива лише у випадку відсутності, недобросовісності хоча б в однієї зобов'язаної сторони, адже у такому випадку примусове виконання прийнятого в результаті медіації рішення буде неможливим [28].

Однак, медіація є доволі новим і невластивим для України правовим інститутом і нажалі поки не набула поширення в нашому суспільстві. Отже, постає питання потреби впровадження його в цивільний процес нашої держави. Відповідно, протягом тривалого часу предметом досліджень вітчизняних науковців та практиків залишається інститут медіації та проблема його адаптації до реалій та особливостей українського законодавства.

Наприклад, у п. 5.4 Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 рр., схвалена Указом Президента України від 20.05.2015 р. №276/2015, передбачено розширення способів альтернативного (позасудового) врегулювання спорів, зокрема, шляхом практичного впровадження інституту медіації та посередництва [16].

Відповідно, Постановою Верховної Ради України від 15.07.2020р. № 796-ІХ. було прийнято за основу проект Закону України про медіацію (реєстр. № 3504), поданий Кабінетом Міністрів України. У відповідному проекті закону, термін медіація визначається як добровільна, позасудова, конфіденційна,

структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [14].

До речі, медіацію дедалі частіше називають не альтернативним методом вирішення спору (ADR), а ефективним (EDR). Ефективність медіації, доведена на практиці, набуває все більшого поширення у світі. Наприклад, держави-члени ЄС зобов'язані дотримуватися Директиви Європарламенту «Про деякі аспекти медіації в цивільних і господарських спорах» від 21.05.2008 р. та звітувати про її застосування. Україна як член Ради Європи також має зобов'язання щодо застосування медіації [33, с. 606-607].

Більш традиційною та поширеною для нашої держави альтернативною формою захисту суб'єктивних прав та інтересів є договірна форма, у вигляді договору та (або) угоди. Вони є не тільки формою вираження певного суб'єктивного права та інтересу та засобом їх реалізації, але й досить дієвою формою захисту. Договір призначений для регулювання в межах закону поведінки людей, вказуючи на межі їх можливих і необхідних дій, а також на наслідки порушення відповідних вимог. Ключовим моментом договору є обопільна добровільна згода на його укладання та узгодження інтересів сторін. У юридичній літературі існує думка, що в договором фіксується воля сторін, спрямована на досягнення конкретного, бажаного обома сторонами, юридичного результату, що у свою чергу переростає у виникнення, зміну чи припинення правовідносин. Додатково сторони мають можливість самостійно врегулювати питання захисту своїх прав та інтересів, шляхом укладення додатку до основного договору – угоди, в якій буде конкретно обумовлено питання щодо захисту суб'єктивних прав та законних інтересів кожної із сторін. У договірній формі регулювання відносин позиції, на яких встановлюється захист суб'єктивних прав та законних інтересів осіб, відрізняється тим, що вона заснована на усвідомленні самим учасником необхідності встановлення та підтримання «стану захисту» для досягнення того чи іншого результату індивідуального чи суспільного характеру, а також на готовності до виконання встановлених умов всіма суб'єктами укладеного договору [49, с. 342].

Ще один приклад договірної форми – мирова угода теж є важелем врегулювання відносин з приводу захисту суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів. Посвідчуючи укладання мирової угоди, сторони розпоряджаються своїм процесуальним, а також суб'єктивним правом і охоронюваним законом інтересом. Укладаючи відповідну угоду, сторони не відмовляються від судового захисту своїх прав, а навпаки, вони впевнені, що суд, у випадку порушення умов угоди може примусити іншу сторону виконувати прийняте на себе зобов'язання, оскільки мирова угода, затверджена судом, остаточно ліквідує спір між сторонами і підлягає примусовому виконанню.

До неюрисдикційної форми захисту можна віднести окремо заходи оперативного впливу. Серед перших дослідників питання заходів оперативного впливу і на порушника суб'єктивних цивільних прав є радянський вчений професор В. П. Грібанов. Він є автором теорії заходів оперативного впливу. Він сформулював визначення заходів оперативного впливу як такі юридичні засоби правоохоронного характеру, які застосовуються до порушника цивільних прав та обов'язків безпосередньо самим уповноваженою особою, як стороною в цивільному правовідношенні, без звернення за захистом права до компетентних державних або громадських органів [35, с. 133]. Відмінності між самозахистом і заходами оперативного впливу, на його думку, полягають в тому, що самозахист здійснюється при захисті прав, що носять речовий характер, а заходи оперативного впливу пов'язані з зобов'язальними відносинами. Проте його дослідження проходили відповідно до реалій радянської науки цивільного права в умовах командно-адміністративної економіки, в рамках публічного права.

Не зважаючи на наявні дослідження, ще й досі немає законодавчого визначення поняття заходів оперативного впливу. Проте, у Господарському кодексі України введено поняття оперативно-господарських санкцій. Суб'єкти господарювання також є повноцінними суб'єктами цивільних правовідносин, які побудовані на засадах рівності та договірних відносинах. Отже, Господарський Кодекс України тісно переплітається з ЦК України. Відповідно до ст. 235 Господарського Кодексу України за порушення господарських зобов'язань до

суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин можуть застосовуватися оперативно-господарські санкції – заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку [7]. Відповідно, на думку законодавця поняття заходів оперативного впливу є загально відомим і таким, що потребує визначення [45, с. 81].

Підводячи підсумки за підрозділом, можна зробити висновок, що неюрисдикційна форма захисту теж є ефективною та забезпечена законодавством. Неюрисдикційна форма захисту – це захист цивільного права самостійними діями уповноваженої особи без звернення до державних чи інших уповноважених органів. Серед неюрисдикційних форм захисту варто виділити альтернативні форми захисту, що мають договірну природу і не пов'язані зі здійсненням правосуддя. Вперше вони почали застосовуватися у США, тому їх прийнято позначати ADR. Факт того, що Україна тримає курс на утвердження європейських стандартів правосуддя призвів до змін законодавства і прийняття багатьох нормативних актів. Одним з нещодавно запозичених, неюрисдикційних шляхів захисту є медіація. Медіація (від лат. *mediatio*) – це процес переговорів, який здійснюється за допомогою незалежного нейтрального кваліфікованого посередника – медіатора. В процесі медіації сторони самостійно доходять згоди. Медіатор надає сторонам спору допомогу в аналізі конфлікту при цьому не приймає рішення щодо вирішення конфлікту, а лише сприяє сторонам у досягненні згоди та оформленні медіаційної угоди. Проте медіація є доволі новим правовим інститутом для українського суспільства і ще не набула масового поширення. Більш традиційною та поширеною для нашої держави альтернативною формою захисту суб'єктивних прав та інтересів є договірна форма. Договори та угоди є не тільки формою вираження певного суб'єктивного права та інтересу та засобом їх реалізації, але й досить дієвою формою захисту. Договір призначений для регулювання в межах закону поведінки людей, вказуючи на межі їх можливих і необхідних дій, а також на наслідки порушення

відповідних вимог. Важливим аспектом у договорі є обопільна добровільна і усвідомлена згода на його укладання та узгодження інтересів сторін. Підвидом договірної форми можна вважати мирову угоду. До неюрисдикційної форми захисту також можна віднести окремо заходи оперативного впливу. Відмінності між самозахистом і заходами оперативного впливу краще помічаються у відносинах між суб'єктами господарювання, які у межах Господарського кодексу України перетворюються на поняття оперативно-господарських санкцій, яке трактується як заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ОКРЕМИХ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

3.1. Захист цивільних прав органами державної влади

Адміністративний порядок захисту також належить до юрисдикційних форм, оскільки певні державні органи влади здійснюють захист суб'єктивних цивільних прав відповідно до їх компетенції та повноважень. Він реалізується шляхом звернення до вищого органу чи посадової особи, нетиповий для цивільного права і здійснюється лише у випадках, передбачених законом.

Об'єктом адміністративно-правового захисту виступають охоронювані, оспорювані та порушені законні права, свободи та інтереси осіб. У свою чергу, адміністративно-правовий захист прав і свобод громадян у сфері державного управління повинен здійснюватися у чітко визначених управлінських формах [46, с. 249].

Важливою ознакою цього способу захисту є його відносна доступність у порівнянні з іншими як у фінансовому і часовому еквіваленті. Адміністративний порядок захисту прав і свобод громадян визначається не характером охоронюваних прав, а саме колом державних органів, які здійснюють цей захист, та змістом норм, що регулюють процес їх правозахисної діяльності. Адміністративному праву належить важлива роль у захисті особи від неправомірних і недоцільних дій чи бездіяльності суб'єктів влади та органів місцевого самоврядування. Гарантії права особи на захист впливають як із загального законодавства, так і закріплюються спеціально нормативно-правовими актами. У повсякденній роботі різних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування видаються також індивідуальні акти, якими задовольняються ті чи інші конкретні права та інтереси особи, і, відповідно, гарантується реалізація цих прав та задоволення інтересів. Це рішення голів місцевих державних адміністрацій та виконавчих комітетів рад [21].

Незважаючи на всі переваги, дану форму захисту можна умовно назвати спрощеною, оскільки вона передбачає менший набір процесуальних гарантій для учасників правового конфлікту щодо доведення своєї позиції, однак водночас має позитивні моменти завдяки оперативності вирішення спору. Допоміжний характер цієї форми захисту підтверджується тим, що особа має право звернутися за захистом цивільного права та інтересу до органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування тільки у випадках, встановлених Конституцією України та ч. 2 ст. 17 ЦК України. З одного боку, відповідне положення обумовлене тим, що орган державної влади є, як правило, органом управління й тому не завжди має необхідні можливості для правильного вирішення тих чи інших спірних питань. З іншого боку, таке обмеження може вважатися також гарантією учасників цивільних правовідносин від зловживань та надмірного втручання органів державної влади в матеріальні правовідносини, в яких вони участі не беруть [44, с. 247].

Додатковою гарантією дотримання прав і законних інтересів усіх учасників правовідносин є неостаточний характер рішення органів державної влади з відповідного питання, адже з огляду на зміст ч. 3 ст. 17 ЦК України рішення, прийняте зазначеними органами щодо захисту цивільних прав та інтересів, не стає перешкодою для звернення за їх захистом до суду. Водночас не варто недооцінювати дану форму захисту, яка може стати досить важливим фактором у системі заходів, які вчиняються уповноваженою особою для захисту свого порушеного права саме внаслідок її оперативності. Наприклад, в Україні підприємці нерідко використовують положення п. 2 ч. 2 ст. 432 ЦК України та ст. 399 Митного кодексу України щодо зупинення пропуску через митний кордон України товарів, імпорту чи експорту яких здійснюється з порушенням права інтелектуальної власності.

В адміністративно-правовому порядку охороняються не тільки права, а й інтереси особи, хоча не всі вони закріплені в нормативно-правових актах. Це стосується інтересів особи, здійснення яких не забороняється, а навпаки,

заохочується, стимулюється, а в разі перешкод в їх реалізації – охороняються і захищаються державою, наприклад, врахування інтересів хворого під час надання медичної допомоги. Покладання на юридичних чи фізичних осіб не передбачених законом обов'язків, також можна трактувати як порушення їх інтересів. Отже, коли йдеться про захист прав і законних інтересів, маються на увазі не тільки прямо передбачені в правових актах права особи, але й її інтереси, які не суперечать інтересам держави, суспільства, інших громадян. У теорії відносини між особою та органом влади (посадовою особою), повинні будуватися відповідно до законодавства, але на практиці мають місце конфліктні ситуації, а іноді й порушення прав. Дана ситуація є наслідком надання переваги охороні державного інтересу над охороною інтересів інших осіб. Також не є виключенням випадки цілком свідомого перевищення повноважень посадовими особами чи просто їх бездіяльність. Все це стає перешкодою у реалізації прав чи задоволенні інтересів. Саме у таких випадках ефективним стає адміністративний захист [65].

Тому, для адміністративного захисту цивільних прав передбачені такі способи: скасування уповноваженим органом влади правових актів державних органів, чи службових осіб; застосування державними чи місцевими органами влади, що мають відповідні юрисдикційні повноваження, способів захисту цивільних прав, які встановлених статтею 16 ЦК України. Зокрема стаття 118 Конституції України передбачає, що рішення голів місцевих державних адміністрацій, які суперечать Конституції та іншим законодавчим актам України, можуть бути скасовані Президентом України або головою місцевої державної адміністрації вищого ріння.

Відповідно до статті 102 Конституції України Президент України є головою держави і виступає від її імені та має право скасовувати акти Кабінету Міністрів України, а також акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим, у тому числі ті, що порушують цивільні права та інтереси учасників цивільних правовідносин. Президент України також наділений правом вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до

Конституції України). У свою чергу, Кабінет Міністрів України вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина, забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності, здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до статті 116 Конституції України.

У випадку фіксування порушення прав, особа також має право звернутися до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Відповідно до ст. 17 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України» з прав людини від 20.03.2020 р. Уповноважений приймає та розглядає звернення громадян України, іноземців, осіб без громадянства або осіб, які діють в їхніх інтересах. Звернення подаються Уповноваженому в письмовій формі протягом року після виявлення порушення прав і свобод людини і громадянина. За наявності виняткових обставин цей строк може бути подовжений Уповноваженим, але не більше ніж до двох років. При розгляді звернення Уповноважений: 1) відкриває провадження у справі про порушення прав і свобод людини і громадянина; 2) роз'яснює заходи, що їх має вжити особа, яка подала звернення Уповноваженому; 3) направляє звернення за належністю в орган, до компетенції якого належить розгляд справи, та контролює розгляд цього звернення; 4) відмовляє в розгляді звернення. Однак, Уповноважений не розглядає тих звернень, які розглядаються судами, зупиняє вже розпочатий розгляд, якщо заінтересована особа подала позов, заяву або скаргу до суду [13].

При порушенні прав особи з боку органів державної влади, звернення до Уповноваженого є доволі ефективним завдяки його особливим повноваженням що надають йому можливість швидко діяти та безпосередньо перевірити факти наявності порушення. Так, відповідно до ст. 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», він має право:

- невідкладного прийому Президентом України, Головою Верховної Ради України, Прем'єр-міністром України, головами Конституційного Суду України, Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України, Генеральним прокурором, керівниками інших державних органів, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян,

підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, їх посадовими та службовими особами;

- бути присутнім на засіданнях Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Конституційного Суду України, Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України, колегії прокуратури України та інших колегіальних органів;
- звертатися до Конституційного Суду України з поданням;
- вносити в установленому порядку пропозиції щодо вдосконалення законодавства України у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина;
- безперешкодно відвідувати органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, бути присутнім на їх засіданнях;
- на ознайомлення з документами, у тому числі тими, що містять інформацію з обмеженим доступом, та отримання їх копій;
- вимагати від посадових і службових осіб виділення спеціалістів для участі у проведенні перевірок, експертиз і надання відповідних висновків;
- запрошувати посадових і службових осіб, громадян України, іноземців та осіб без громадянства для отримання від них усних або письмових пояснень щодо обставин, які перевіряються по справі та інше [18].

Адміністративно правовий метод захисту надає можливість особі забезпечити захист своїх прав та інтересів без звернення до суду та зекономити час та кошти.

Узагальнюючи за розділом, важливо зауважити, що захист цивільних прав та інтересів органами державної влади здійснюється в адміністративному порядку, що відноситься до юрисдикційної форми. Об'єктом адміністративно-правового захисту виступають охоронювані, оспорювані та порушені законні права, свободи та інтереси осіб. В адміністративно-правовому порядку

охороняються і захищаються не тільки права, а й інтереси особи, при цьому, покладання на особу не передбачених законом обов'язків, також можна трактувати як порушення їх інтересів. Недоліком даної форми захисту можна назвати менший набір процесуальних гарантій для учасників, тому її умовно вважають спрощеною. До переваг можна віднести невелику тривалість та вартість процесу. Саме через те, що відносини особи з органом влади відбуваються не завжди з урахуванням її прав та інтересів з'являється необхідність адміністративного захисту. Даний вид захисту здійснюється відповідними способами: скасування уповноваженим органом влади правових актів державних органів, чи службових осіб; застосування державними чи місцевими органами влади, що мають відповідні юрисдикційні повноваження, способів захисту цивільних прав, які встановлених статтею 16 ЦК України. Наприклад, право скасування правових актів має Президент України. У випадку порушення прав особи, є можливість звернутися до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Маючи широкий перелік повноважень, Уповноважений має всі важелі для перевірки факту порушення прав та надання їх захисту.

3.2. Самозахист цивільних прав як реалізація права на захист

Значний внесок у розвиток юридичних уявлень про захист прав зробили римські юристи. У додержавний період у Римі, до існування спеціального органу для захисту порушених прав (державного суду), керувалися звичаями, які за порушення існуючих правил встановлювали певну систему покарань серед яких було Згодом на зміну звичаям прийшло самоуправство, або поєдинок, за допомогою якого особа захищала свої права, цілковито покладаючись на власні сили або залучаючи на допомогу членів своєї родини, близьких родичів тощо. Тривалий час потерпілим доводилося захищати свої права самостійно. Відповідно, скривджений чинив із кривдником так, як вважав за потрібне, покладаючись на власне розуміння справедливості, через що кривдник міг

зазнати більшої шкоди, ніж завдав сам. Це зумовило потребу в створенні контрольованого процесу розправи. Було сформульовано принцип таліона, за яким скривджений міг вимагати жертву, рівноцінну понесеній ним втраті. Саме цей принцип поклав початок визначенню меж самоуправства. Так, у римському праві в межах цивілістики з'явилося поняття «самоуправство» (первісна форма захисту прав), яке нині вважається прабатьком самозахисту [66, с. 208].

Самозахистом є застосування фізичною чи юридичною особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства [4].

Правовим впливом на неправомірну поведінку правопорушника є безпосередні дії особи, чії права порушені чи є реальна загроза їх порушення, фактичного і юридичного характеру. На особливу увагу заслуговує питання місця й ролі самозахисту в цивільному праві України, адже сучасні реалії суспільного життя пов'язують ефективність механізму цивільно-правового захисту насамперед із його оперативністю [66, с. 212].

Самозахист є основною неюрисдикційною формою захисту цивільного права й інтересу. Для цієї форми захисту цивільних прав характерним є те, що особа захищає свої цивільні права та інтереси самостійно, власними діями, без звернення до суду або іншого уповноваженого органу [58, с. 357]. Способи самозахисту можуть бути визначені як положеннями договорів чи нормативно-правових актів, так і конкретно самою особою, яка реалізує право на самозахист, але у межах, що визначені положеннями ч. 1 і ч. 2 ст. 19 ЦК України. Відповідно до п. 1 ст. 20 ЦК України право на захист особа здійснює на свій розсуд. Таким чином пояснюється можливість застосування особою засобів протидії, що не були відображені в актах цивільного законодавства.

Існує думка, що самозахистом є прийняття самою управомоченою особою заходів захисту або звернення до компетентних органів. Таким чином, при першому варіанті особа сама захищає свої права, при другому – ініціює діяльність компетентних органів по захисту [36, с. 540].

Самозахист варто розглядати як дію і як право його вчинення, адже будь-яке право полягає в можливості його реалізації шляхом дії або бездіяльності, у зв'язку з чим право на самозахист має позначати можливість вчинення дії, яка і становить самозахист як протидію незаконним діям інших суб'єктів. Варто також зазначити, що відповідно до ст. 19 ЦК України коло об'єктів самозахисту обмежене лише правами і не включає до об'єктів самозахисту інтерес, проте, у ч.2 ст. 15 ЦК України інтерес віднесений до об'єктів цивільно-правового захисту. [47, с. 110].

При виокремленні ознак самозахисту, помітно, що серед науковців юридичної спільноти погляди практично співпадають, без урахування окремо виділених правових властивостей. Виходячи з поширених позицій вчених правників з цього питання, а саме О.В. Бігняк [26, с. 169] та інших можна сформулювати висновок, що основними ознаками самозахисту є: наявність протиправної поведінки або реальної загрози її вчинення як підстави застосування самозахисту; застосування протидії правопорушенню або реальній загрози його вчинення, що не суперечить закону, договору або моральним засадам суспільства; вчинення самозахисту активними діями; вчинення самозахисту без звернення до компетентних державних (юрисдикційних) органів; відповідність самозахисту змісту права, що порушене або може бути порушеним, а також наслідкам, що спричинені порушенням [47, с. 111].

Існує дві протилежні точки зору серед науковців відносно того, що саме підставою для застосування неюрисдикційних способів захисту та відновлення прав. Одні вважають, що підставою для самостійних дій щодо захисту можуть бути правопорушення, які є реальними, а не удаваними, а також наявними і вже такими що є розпочатими. Решта вчених переконані, що підставою застосування самозахисту є не лише порушення права, а реальна загроза такого порушення.[47, с.112] Не менш важливо зазначити, що самозахист, як неюрисдикційна форма захисту, може сприяти не лише недопущенню посягання на цивільні права, але також їх відновленню.

Серед наукових позицій, можна відмітити, що у науковій літературі серед способів самозахисту виділяють такі: фактичні дії (необхідна оборона, крайня необхідність); фактичні дії та утримання; заходи оперативного впливу; фактичні дії та заходи оперативного впливу; фактичні заходи ,включаючи притримання. Разом із тим наявність протиправної поведінки або реальної загрози її вчинення передбачає наявність об'єкта посягання, яким виступають права й законні інтереси учасників правовідносин. Відсутність об'єкта захисту означає і відсутність можливості захисту [47, с.112].

Відповідно до статті 19 ЦК України обмежує коло об'єктів самозахисту лише правами і не включає до об'єктів самозахисту інтерес, але водночас згідно з ч. 2 ст. 15 ЦК України інтерес віднесений до об'єктів цивільно-правового захисту.

Принцип застосування способу самозахисту, який має превентивний характер, визначена положеннями ст. 592 ЦК України. Згідно з положеннями даної статті, застагодержатель має право вимагати дострокового виконання зобов'язання, забезпеченого заставою, у разі: передання застагодавцем предмета застави іншій особі без згоди застагодержателя, якщо одержання такої згоди було необхідним; порушення застагодавцем правил про заміну предмета застави; втрати предмета застави за обставин, за які застагодержатель не відповідає, якщо застагодавець не змінив або не відновив предмет застави. Також застагодержатель має право вимагати дострокового виконання зобов'язання, забезпеченого заставою, а якщо його вимога не буде задоволена, - звернути стягнення на предмет застави у інших, передбачених договором випадках [58, с. 358].

Також одним із способів самозахисту може бути накладення стягнення на предмет застави, зокрема це регламентується ст. 590 ЦК України. Визначено, що звернення стягнення на предмет застави здійснюється за рішенням суду, якщо інше не встановлено договором або законом. Отже сторони договору застави можуть за своїм розсудом визначити загальний порядок накладення стягнення на предмет застави, або передбачити інший варіант у договорі. Проте вбачається за

доцільне закріпити один із можливих варіантів у ст. 590 ЦК України, а саме пропонується внести зміни до ч. 1 ст. 590 ЦК України виклавши її у такій редакції: «Звернення стягнення на предмет застави здійснюється за рішенням суду, якщо інше не встановлено договором або законом. Договором застави може бути передбачено перехід права власності на заставлене майно заставодержателем в разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання забезпеченого заставою». Відповідне положення дозволить оперативно здійснювати захист прав сторони, в даному випадку заставодержателя, який в досить оперативний спосіб може задовольнити свої вимоги. Зокрема досить близькі положення щодо захисту прав кредитора передбачені щодо такого способу забезпечення виконання зобов'язання як право довірчої власності.

Прикладом самозахисту у договірних зобов'язаннях можна розглядати ситуацію, коли замовник не забирає виконану підрядником річ (пошитий костюм, як приклад), відповідно до ч. 1 ст. 874 ЦК України кредитору надається можливість зі спливом двох місяців після письмового повідомлення замовника, продати цей костюм (предмет договору побутового підряду) і задовольнити свій інтерес – вирахувати з суми виторгу усіх належних підрядникові платежів [36, с. 540].

Ще один приклад способу самозахисту є, закріплене законодавством у статті 594 ЦК України, право притримання як спосіб самозахисту підлягає розгляду як юридично визначена можливість управомоченої у зобов'язальних правовідносинах особи притримати річ у себе до моменту належного виконання боржником його зобов'язання по її оплаті або відшкодуванню кредитору пов'язаних із нею витрат. Деякі способи самозахисту можуть мати правові наслідки, межі й відповідальність за застосування. При перевищенні наданих законом прав передбачена відповідальність відповідно до законодавства України. Особливо це стосується про крайню необхідність і необхідну оборону [58, с. 358-359]. Стосовно необхідної оборони та крайньої необхідності в юридичній літературі існує уніфікована позиція, що це дії фактичного характеру, які є способами самозахисту [47, с. 112].

У правничій літературі присутня думка щодо застосування заходів оперативного впливу у разі вчинення неправомірної поведінки. Ці заходи мають правоохоронний характер. «Це зумовлює віднесення заходів оперативного впливу або до цивільно-правових санкцій, або до способів самозахисту, або до способів забезпечення зобов'язань» [35, с. 135]. Також цивільному праву характерні непоодинокі випадки «подвійності» понять. Відповідно, завдаток, неустойка можуть виступати, як способом забезпечення зобов'язання, а у разі невиконання чи неналежного виконання зобов'язання – відповідальністю, притримання – способом забезпечення належного виконання зобов'язання і заходом оперативного впливу чи самозахисту.

Важливим аспектом є відповідність самозахисту змісту права, що порушене чи може бути порушеним, а також наслідкам, що спричинені порушенням, як ознака самозахисту пов'язується з обранням належних способів протидії. Відповідно, протидія, яка становить самозахист, у цьому ключі переймає певні ознаки захисту, у зв'язку з чим може пов'язуватися із досягненням такої мети як усунення загрози порушення, його припинення або ліквідацію наслідків порушення прав й законних інтересів. У зв'язку з цим використання способу, який не здатен досягти поставленої мети, не можна розглядати як самозахист у цілому. У свою чергу можливість оскарження самозахисту підкреслює відмінності між приватно-правовим і державним примусом. Приватно-правовий примус не наділений ознакою остаточності.

Підводячи підсумок за підрозділом, можна зробити висновок, що самозахист як неюрисдикційна форма захисту має значну історію і походить з інституту самоуправства. Відповідно до законодавства, самозахистом є застосування фізичною чи юридичною особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Самозахист є основною неюрисдикційною формою захисту цивільного права й інтересу. Для цієї форми захисту цивільних прав характерним є те, що особа захищає свої цивільні права та інтереси самостійно, власними діями, без звернення до суду або іншого уповноваженого органу. Способи самозахисту можуть бути

визначені як положеннями договорів чи нормативно-правових актів, так і конкретно самою особою, яка реалізує право на самозахист, але у межах, що визначені положеннями ч. 1 і ч. 2 ст. 19 ЦК України. Завдяки таким обставинам, особа не обмежується лише законодавчими приписам, а й шукає додаткові правомірні шляхи самозахисту своїх прав та інтересів. Основними ознаками самозахисту є: наявність протиправної поведінки або реальної загрози її вчинення як підстави застосування самозахисту; застосування протидії правопорушенню або реальній загрозі його вчинення, що не суперечить закону, договору або моральним засадам суспільства; вчинення самозахисту активними діями; вчинення самозахисту без звернення до компетентних державних (юрисдикційних) органів; відповідність самозахисту змісту права, що порушене або може бути порушеним, а також наслідкам, що спричинені порушенням.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Здійснивши дослідження форм і способів захисту цивільних прав на підставі викладеного в випускній кваліфікаційній роботі матеріалу, можна зробити такі висновки:

1. Інститут захисту цивільних прав має довгу історію, а отже й значне теоретичне підґрунтя свого функціонування. Для фізичної особи та інших учасників цивільних відносин право на захист полягає у можливості звернення до уповноважених органів чи осіб або застосування передбачених законом засобів самозахисту для здійснення захисту свого цивільного права чи інтересу. Можливість захистити і відновити порушені права чи інтереси є одним з найважливіших прав будь-якої особи в Україні і закріплене на законодавчому рівні та забезпечується Конституцією України, ЦК України та іншими законодавчими актами.

2. Захист цивільних прав слід розуміти, як забезпечену законодавством систему заходів і механізмів із захисту від посягання на гарантовані законом права фізичної чи юридичної особи. А під поняттям «охорона цивільних прав» у теорії цивільного права традиційно розуміється система заходів, що забезпечують кожному носієві суб'єктивних цивільних прав можливість належної їх реалізації. Проаналізувавши праці науковців, можна дійти висновку, що поняття захисту та охорони цивільних прав існують у такому співвідношенні: охорона цивільних прав та інтересів має місце на етапі до їх порушення, як превентивний засіб, а цивільно-правовий захист – після їх порушення. Охоронюваний законом інтерес – це цивільний інтерес, реалізація якого забезпечена за допомогою певної системи правових заходів та механізмів. Загалом, для захисту цивільного права та інтересу можна застосувати аналогічні механізми.

3. Реалізація права на захист цивільних прав та інтересів відбувається завдяки передбаченій законом правовій формі та використанні певного способу, тому дані категорії дуже тісно співіснують. Поняття форми захисту цивільних

прав слід розуміти як діяльність уповноважених суб'єктів цивільних правовідносин, яка спрямована на здійснення захисту невизнаного чи оспорюваного права або відновлення порушеного права, що здійснюється відповідно до чинного законодавства. Серед форм захисту цивільних прав традиційно виділяють дві: юрисдикційну та неюрисдикційну. Для досягнення кращого результату, обидві форми захисту можуть сполучатися між собою так само як і способи. Способи захисту цивільних прав та інтересів – це забезпечений законом, необмежений перелік матеріально-правових заходів, що спрямовані на відновлення чи визнання прав особи у разі їх порушення чи посягання на них. Перелік основних способів захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів вказано у ст.16 ЦК України. При виборі оптимального способу захисту порушеного права важливо зважати на кінцевий результат та наслідки його застосування. Не зважаючи на те, що питанню вивчення особливостей способів захисту присвячено кілька десятиліть, окремі питання практичного застосування загальних способів захисту досі залишаються невіршеними.

4. Юрисдикційна форма цивільних прав та охоронюваних законом інтересів є найуживанішою та найбільш дієвою. Виходячи із сучасного широкого розуміння поняття юрисдикції, юрисдикційними формами захисту прав можна вважати як судову форму, яка відноситься до загального порядку, так і: альтернативну, адміністративну та нотаріальну – форми спеціального порядку. Очевидним є те, що судова форма є найбільш досконалою формою захисту порушених прав та інтересів особи. Головними рисами судового захисту є його універсальність і загальність. Законодавством України також передбачено право особи на звернення за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, за умови використання всіх національних засобів правового захисту. Окрім судового порядку, існує адміністративний, що вважається одним із видів спеціального порядку захисту. Законом також передбачено ще один важливий вид спеціального порядку захисту цивільних

прав – нотаріальний. Захист та охорона суб'єктивних цивільних прав здійснюється нотаріусами в рамках таких нотаріальних дій: охорона спадкового майна, приймання на зберігання та в депозит нотаріуса, вчинення виконавчих написів, опротестування векселів тощо. Метою правоохоронних дій нотаріуса є забезпечення здійснення прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктами цивільних правовідносин. Об'єктом нотаріального захисту є охоронювані законом інтереси фізичних та юридичних осіб.

5. Неюрисдикційна форма захисту – це захист цивільного права самостійними діями уповноваженої особи без звернення до державних чи інших уповноважених органів. Серед неюрисдикційних форм захисту варто виділити альтернативні форми захисту, що мають договірну природу і не пов'язані зі здійсненням правосуддя. Більш традиційною для нашої держави альтернативною формою захисту суб'єктивних прав та інтересів є договірна форма. Договір призначений для регулювання в межах закону поведінки людей, вказуючи на межі їх можливих і необхідних дій, а також на наслідки порушення відповідних вимог. Важливим є обопільне усвідомлення сторонами добровільно взятих на себе зобов'язань. До неюрисдикційної форми захисту також можна віднести окремо заходи оперативного впливу. Відмінності між самозахистом і заходами оперативного впливу краще помічаються у відносинах між суб'єктами господарювання.

6. В адміністративно-правовому порядку охороняються і захищаються не тільки права, а й інтереси особи, при цьому, покладання на особу не передбачених законом обов'язків, також можна трактувати як порушення їх інтересів. Недоліком даної форми захисту можна назвати менший набір процесуальних гарантій для учасників, тому її умовно вважають спрощеною. До переваг можна віднести невелику тривалість та вартість процесу. Саме через те, що відносини особи з органом влади відбуваються не завжди з урахуванням її прав та інтересів з'являється необхідність адміністративного захисту. Даний вид захисту здійснюється відповідними способами: скасування управомоченим органом влади правових актів державних органів, чи службових осіб;

застосування державними чи місцевими органами влади, що мають відповідні юрисдикційні повноваження, способів захисту цивільних прав, які встановлених статтею 16 ЦК України.

7. Самозахист є основною неюрисдикційною формою захисту цивільного права й інтересу. Самозахист як неюрисдикційна форма захисту має значну історію і походить з інституту самоуправства. Відповідно до законодавства, самозахистом є застосування фізичною чи юридичною особою засобів протидії правопорушенню та їх попередженню, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Для цієї форми захисту цивільних прав характерним є те, що особа захищає свої цивільні права та інтереси самостійно, власними діями, без звернення до суду або іншого уповноваженого органу. Вибір способів самозахисту необмежені законом, головне – їх правомірність. Основними ознаками самозахисту є: наявність протиправної поведінки або реальної загрози її вчинення як підстави застосування самозахисту; застосування протидії правопорушенню або реальній загрозі його вчинення, що не суперечить закону, договору або моральним засадам суспільства; вчинення самозахисту активними діями; вчинення самозахисту без звернення до компетентних державних (юрисдикційних) органів; відповідність самозахисту змісту права, що порушене або може бути порушеним, а також наслідкам, що спричинені порушенням.

8. Серед основних способів самозахисту виділяють такі: фактичні дії (необхідна оборона, крайня необхідність); фактичні дії та утримання; заходи оперативного впливу; фактичні дії та заходи оперативного впливу; фактичні заходи, включаючи притримання.

9. Одним з нещодавно запозичених, неюрисдикційних шляхів захисту є медіація. Медіація (від лат. *mediatio*) – це процес переговорів, який здійснюється за допомогою незалежного нейтрального кваліфікованого посередника – медіатора. Медіатор надає сторонам спору допомогу в аналізі конфлікту при цьому не приймає рішення щодо вирішення конфлікту, а лише сприяє сторонам у досягненні згоди та оформленні медіаційної угоди. Проте медіація є доволі

новим правовим інститутом для українського суспільства і ще не набула масового поширення.

10. Дійсно, значним кроком до розвитку інституту захисту цивільних прав є саме проведення судової реформи, враховуючи особливості застосування інституту медіації у досудовому процесі. Це дозволить повернути втрачену довіру до судової гілки влади та розвантажити судову систему. Окрім цього, важливим є закріплення у законодавстві відсутніх понять для спрощення та оптимізації законодавства.

З метою удосконалення чинного законодавства України у сфері захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів пропонується внести наступні зміни та доповнення до деяких законодавчих актів України, а саме:

- прийняти в установленому законом порядку Закон України «Про медіацію», передбачивши випадки, коли досудова медіація є обов'язковою, для уникнення затяжних судових процесів, як варіант запозичення дієвого зарубіжного досвіду.

- закріпити поняття «способи захисту цивільних прав та інтересів» у абзаці 2 ч. 1 ст.16 ЦК України виклавши його в такій редакції: «Способи захисту цивільних прав та інтересів - це забезпечений законом, необмежений перелік матеріально-правових заходів, що спрямовані на відновлення чи визнання прав особи у разі їх порушення чи посягання на них».

- внести зміни до ч. 1 ст. 590 ЦК України виклавши її у такій редакції: «Звернення стягнення на предмет застави здійснюється за рішенням суду, якщо інше не встановлено договором або законом. Договором застави може бути передбачено перехід права власності на заставлене майно заставодержателем в разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання забезпеченого заставою».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.04.2020 р.).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: прийнято Радою Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 20.04.2020 р.).
3. Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах від 21.05.2008. № 994_a95. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a95#Text (дата звернення: 28.07.2020).
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 20.04.2020 р.).
5. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 20.04.2020 р.).
6. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 20.08.2020 р.).
7. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 20.08.2020 р.).
8. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 20.08.2020 р.).

9. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012. № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>. (дата звернення: 20.08.2020 р.).
10. Про міжнародний комерційний арбітраж : Закон України від 24.02.1994. № 4002-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12> (дата звернення: 20.04.2020 р.).
11. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 20.04.2020 р.).
12. Про третейські суди : Закон України від 11.05.2004. № 1701-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15> (дата звернення: 20.04.2020 р.).
13. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997. № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.08.2020 р.).
14. Про прийняття за основу проекту Закону України про медіацію : Постанова Верховної Ради України від 15.07.2020. № 796-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-20#Text> (дата звернення: 27.07.2020 р.).
15. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України від 10.05.2006. №361/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text>.
16. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки : Указ Президента України від 20.05.2015. № 276/2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#doc_info (дата звернення: 27.07.2020 р.).

17. Про затвердження переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.06.1999. № 1172. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1172-99-%D0%BF> (дата звернення: 20.04.2020 р.).
18. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012. № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12> (дата звернення: 20.04.2020 р.).
19. Рішення Верховного Суду у складі колегії суддів Судової палати у цивільних справах у справі № 6-3765вов09 від 30 травня 2012 року URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/24976439> (дата звернення: 21.09.2020 р.).
20. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду 05 грудня 2018 року № 335/9398/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78470082> (дата звернення: 20.04.2020 р.).
21. Адміністративно-правовий захист: захист прав, свобод та законних інтересів громадян. URL: <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/law/9209/>.
22. Аналіз практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України (витяг) // *Вісник Верховного Суду України*. 2014. № 8. С. 17–34.
23. Бережна І. Г. Способи захисту цивільних прав та інтересів нотаріусом. *Форум права*. 2012. № 4. С. 79–84.
24. Бернада Є. В. Способи захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів, які спрямовані на відновлення становища, що існувало до порушення права. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 4. С. 148–153.
25. Бігняк О. Захист корпоративних прав: співвідношення категорій «форми захисту», «способи захисту» та «засоби захисту» (сучасні погляди та концепції). *Юридичний вісник*. 2013. № 2. С. 43–48.

26. Бігняк О. В. Теоретичні проблеми самозахисту корпоративних прав у цивільному праві України. *Митна справа*. 2013. № 3. Ч. 2, Кн. 2. С. 165-170.
27. Бігняк О. В. Цивільно-правовий захист корпоративних прав в Україні. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. 2018. 36 с.
28. Блажівська О. Про спільні риси інститутів врегулювання спору за участі судді та медіації. 2019. URL: <https://ki.arbitr.gov.ua/sud5011/pres-centr/interview/654908/>
29. Божук І., Дяченко С. Судова практика застосування альтернативних способів врегулювання спорів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 11-15.
30. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга первая: Общие положения. М.: Статут, 2005. 842 с.
31. Бутнев В. В. Механизм защиты субъективных прав. *Lex Russica*. – 2014. № 3. С. 274–283.
32. Венедиктова І. В. Цивільно-правові способи захисту охоронюваних законом інтересів. *Форум права*. 2011. № 2. С. 121–126.
33. Волковицька Н. Медіація: альтернативний чи ефективний спосіб вирішення спорів? *Юридична газета онлайн*. 2018. № 4–5. С. 606–607.
34. Горіславська І. В. Елементи деліктної відповідальності у процесі конвергенції правових. *Право. Людина. Довкілля*. 2019. Vol. 10, № 3, С. 94–102.
35. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. М.: «Статут», 2000. 411 с.
36. Данильченко О. В. Правомірний вплив на неправомірну поведінку учасників цивільних правовідносин. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова; МОН України, НУ «ОЮА», Каф.крим. права та ін. крим.-

- прав. дисциплін Миколаїв. ін-т. права, ПРЦ НАПрНУ, ГО «Всеукр. Асоціація крим. права». Миколаїв : Іліон. 2016. С. 534-552.
37. Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні. К.: Юрінком Інтер, 2001. 256 с.
38. Долинська М. С. Деякі аспекти охорони та захисту нотаріусом цивільних прав та законних інтересів учасників нотаріального процесу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 4. С. 163–166.
39. Єфімов О. Правові засади цивільної юрисдикції. *Юридична Україна*. 2015. № 4–5. С. 105.
40. Іванова С.М. Система способів захисту цивільних прав та інтересів за законодавством України. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць*. Одеса: Юридична література. 2006. Вип. 29. С. 341–345.
41. Іванова С.М. Система способів захисту цивільних прав та інтересів за законодавством України. *Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць*. – Одеса: Юридична література, 2006. Вип. 29. С. 341–345.
42. Історія філософії : словник. за заг. ред. В. І. Ярошовця ; редкол. : В. І. Ярошовець, Г. Є. Аляєв, А. В. Толстоухов та ін. – 2-ге вид., переробл. К. Знання України, 2012. 1087 с.
43. Кодинець А. О. Самозахист прав у сфері інформаційних відносин: проблеми теорії та практики. *Держава та регіони*. Серія : Право. 2018. № 1. С. 42-47.
44. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. Київ : Алерта, 2017. 494 с.
45. Кричок А. Заходи оперативного впливу господарських товариств. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2016. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/6/part_1/18.pdf (дата звернення: 28.07.2020).
46. Лазур Я. В. Форми адміністративно-правового захисту прав і свобод громадян у сфері державного управління. *Форум права*. 2010. № 2. С. 249–253.

47. Ляшевська Л. І., Хлистун О. В. Правова пригорода самозахисту цивільних прав як засіб протидії цивільним правопорушенням. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. Випуск 51. Том 1, 2018. С. 110–114.
48. Мамницький В. Ю., Белей О. В., Дулепа В. П. Медіація в цивільному процесі: перспективи запровадження в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. №3. С. 59–63.
49. Маркова О. О. Захист суб'єктивних прав і законних інтересів при застосуванні форм договірної регулювання відносин. *Форум права*. 2013. № 3. С. 340–346.
50. Марченко В. М. Здійснення суб'єктивних цивільних прав: нотаріальний аспект. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №6. С. 44–49.
51. Марченко В. М. Щодо питання здійснення нотаріусом захисту суб'єктивних цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №3. С. 31–35.
52. Микшис Д. В. Третейский суд как альтернативная форма гражданской юрисдикции. *Третейский суд*. 2012. № 2 (80). С. 138–148.
53. Проблемы теории государства и права: Учебное пособие. Под ред. М.Н. Марченко. М.: Юристь, 2001. – 656 с.
54. Родоман Т. О. До питання способів захисту цивільних прав та інтересів у контексті положень ст. 16 Цивільного кодексу України. Судова апеляція. 2015. № 4. С. 65-70.
55. Словник української мови. Т. 11: Х–Б. гол. ред. колег. І. К. Білодід. К.: Наук. думка, 1980. С. 615.
56. Тимченко Г. П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук Г. П. Тимченко. Х., 2002. – 21с.
57. Харитонов Є.О. Приватне право як «європейський концепт»: підґрунтя та кореляти. *Часопис цивілістики*. 2016. Вип. 20. С. 8–16.

58. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Х. : Право, 2012. Т. 1. 656 с.
59. Цивільне право України: підручник. 2-е вид., перероб. і доп. У 2 частинах. / За ред. проф. Р.Б. Шишки (кер. авт. кол.), Ч. 1. Загальна. – К.: Видавництво Ліра-К, 2018. – 736 с.
60. Цивільне право України: підручник. 2-е вид., перероб. І доп. У 2 частинах. / За ред. проф. Р.Б. Шишки (кер. авт. кол.), Ч. 2. Особлива. – К.: Видавництво Ліра-К, 2018. – 994 с.
61. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, Р. А. Майданика. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 976 с.
62. Цивільне право України. Особлива частина : підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, Р. А. Майданика. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 1176 с.
63. Цивільне право України : навч. Посіб : у 2 т. / Ю. Ф. Іванов, О. В. Курилїна, М. В. Іванова 2-ге вид., допов. і перероб. Т. 1. К. : Алерта 2019. 340 с.
64. Цивільне право України: Загальна частина / За ред. Професорів І. А. Бірюкова і О. Ю. Заїки. К.: Алерта, 2014. –510 с.
65. Цивільний процес України. Навчальний посібник, 2015. URL: <https://is.gd/iNFqd4/> (дата звернення: 20.04.2020 р.).
66. Чепис О. І. До питання самозахисту цивільних прав та законних інтересів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія Право. Випуск 35. Частина II. Том 1. С. 208–212.
67. Чубоха Н. Ф. Поняття та зміст інтересу в цивільному праві. *Право і суспільство* 2019. №3. С. 145-150.
68. Штанько А. Підходи до визначення поняття захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. №2. Ч. 2. С. 142–159.

69. Щербина Б. С. Способи захисту абсолютних прав в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 2. Том 2. С. 21-25.
70. Янчук А. Учасники захисту цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 65–70.
71. Ярема А. Г. Система способів захисту цивільних прав судом. *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 12 (112). С. 34-39.